

**Абу Райҳон Беруний асарларида халқлар тарихи ва маданиятининг
ёритилиши**
Jabbarbergenova G.M

Аннотация. Ушбу мақолада Шарқ илм-фанининг буюк намоёндаларидан бири бўлган Абу Райҳон Берунийнинг энциклопедик асарлари — «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» ва «Ҳиндистон» таҳлил этилади. Асарларда турли халқларнинг тақвимлари, диний маросимлари, урф-одатлари, ижтимоий ва маданий ҳаёти, тарихий воқеалар ва илмий қарашлар ҳақидаги маълумотлар ёритилгани кўрсатилади. Шунингдек, уларнинг тарихшунослик, этнография, маданиятшунослик ва хронология фанлари учун аҳамияти илмий жиҳатдан асосланади.

Калит сўзлар: Беруний, «Осор ул-боқия», «Ҳиндистон», хронология, этнография, тарих, маданият.

Кириш

Орта асрларда Шарқда яшаб ўтган буюк олимлар инсоният цивилизацияси ривожига бекиёс ҳисса қўшган. Улар орасида Абу Райҳон Беруний (973–1048) алоҳида ўрин тутди. Унинг илмий мероси 160 дан ортиқ асарни ўз ичига олади ва улар математика, астрономия, география, минералогия, этнография ва тарих каби соҳаларни қамраб олади [1].

Берунийнинг икки муҳим асари — «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» («Осор ул-боқия ан ал-курун ал-ҳолия») ва «Ҳиндистон» («Китоб ут-тахқиқ ма ли-л-ҳинд») тарихшунослик ва маданиятшуносликда бекиёс аҳамиятга эга манбалар ҳисобланади. Улар орқали нафақат Марказий Осиё ва Хоразм тарихи, балки жаҳон халқларининг маданий ҳаёти ва ижтимоий муносабатлари ҳақида ҳам кенг маълумот олиш мумкин.

«Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» асарида юртимиз тарихи ҳақида «Осор ул-боқия» асари 1000–1003 йилларда Журжон шаҳрида ёзилган. У энциклопедик характерга эга бўлиб, турли халқларнинг тақвимлари, диний маросимлари, байрамлари, урф-одатлари, ижтимоий ҳаёти ва тарихий воқеалари ҳақида кенг маълумот беради [2].

Асарда қуйидагилар ёритилган:

Орта Осиё халқларининг йил ҳисоблари ва тақвимлари;

Наврўз, ҳосил байрами, оловга сиғиниш маросими каби урф-одатлар;

Самарқанд ва Хоразмнинг қадимий тарихи;

Араблар истилоси ва унинг маданий ҳаётга таъсири;
Христианлик, яҳудийлик ва зардуштийлик тарихига оид маълумотлар.

Асарнинг Европада машҳур бўлиши XIX асрга тўғри келади. Немис шарқшуноси Э. Захау 1876 йилда унинг арабча матнини, 1879 йилда инглизча таржимасини нашр этган [4]. Кейинчалик асар форс, рус ва ўзбек тилларига ҳам таржима қилинди.

«Ҳиндистон» асари XI асрда ёзилган бўлиб, унда ҳинд халқи маданияти, урф-одатлари, дини, фалсафаси ва илм-фани кенг ёритилган. Асарда қуйидагилар ҳақида батафсил маълумот берилади [5]:

Ведалар ва Пурана каби диний манбалар;

Ҳинд жамиятининг каста тизими;

Байрамлар, тўй ва мотам маросимлари;

Астрономия, математика ва тиббиёт соҳаларидаги билимлар;

Фалсафий қарашлар ва динлараро фарқлар.

Беруний ҳинд маданиятини ҳолисона ёритишга интилади. Унинг таъкидлашича, ҳақиқий олим турли халқлар ҳақида ёзганда, уларга нисбатан адолатли бўлиши шарт [6]. Шу боис у ҳинд жамияти ҳақида илмий ва обектив маълумотлар келтиради. Олим санскрит тилини мукаммал ўрганиб, маҳаллий олимлар билан мулоқот қилди, уларнинг билимидан баҳраманд бўлди ва ўз навбатида, грек ҳамда ислом илмларини ҳинд зиёлиларига етказди. Шу сабабли ҳиндлар уни «чексиз илм денгизи» деб атаган [7].

«Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» орқали турли халқларнинг тақвимлари, диний маросимлари, урф-одатлари ва тарихий воқеалари ҳақида батафсил маълумот олиш мумкин. «Ҳиндистон» асари ҳинд халқи маданияти, фалсафаси ва илм-фани ҳақидаги энг ишончли манбалардан бири ҳисобланади.

Икки асарда ҳам Берунийнинг энциклопедик билими, турли тилларни пухта билиши ва манбаларни танқидий таҳлил қилиш маҳорати яққол кўринади. Асарлар хронология, этнография, тарихшунослик ва маданиятшунослик соҳаларида бебаҳо манба сифатида аҳамиятга эга.

Якуний хулосада Абу Райҳон Берунийнинг «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» ва «Ҳиндистон» асарлари жаҳон илмий меросида беқиёс ўрин тутади. Улар орқали турли халқларнинг тарихи, маданияти ва ижтимоий ҳаёти ҳақида бебаҳо маълумотларга эга бўламиз. «Осор ул-боқия» асари нафақат тақвимлар ҳақидаги маълумотларни, балки Марказий Осиё халқларининг урф-одатлари ва маданий ҳаётини ҳам ёритади. «Ҳиндистон» эса ҳинд халқининг

маданияти ва илм-фани ҳақидаги энг ишончли манбалардан бири бўлиб, маданий мулоқот ва цивилизациялараро алоқаларни ўрганишда муҳим аҳамиятга эга. Шу тариқа, Берунийнинг асарлари фақат ўтмиш тарихини ўрганишда эмас, балки инсоният цивилизацияси тараққиётини англашда ҳам қимматли илмий асос бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.Абу Райҳон Беруний. *Осор ул-боқия ан ал-курун ал-холия*. Тошкент: Фан, 1968.
- 2.Беруний А.Р. *Ҳиндистон*. Тошкент: Фан, 1965.
- 3.Захау Э. *Chronologie orientalischer Völker*. Leipzig, 1876.
- 4.Sachau E. *Alberuni's India*. London, 1888.
- 5.Ғафуров Б.Г. *Таърихи маданияти халқҳои Шарқ*. Душанбе: Ирфон, 1971.
- 6.Ҳайдаров А. *Абу Райҳон Беруний ва унинг илмий мероси*. Тошкент: Ўзбекистон, 1997.
- 7.Энциклопедия «Ўзбекистон миллий энциклопедияси». Тошкент: 2000–2005.